

University of Groningen

Platteland

Haartsen, Tialda

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2002

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Haartsen, T. (2002). *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld?

Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland

De afgelopen vijftig jaar is er veel veranderd op het Nederlandse en West-Europese platteland. In het multidisciplinaire onderzoeksveld van rurale studies worden twee specifieke veranderingsprocessen onderscheiden, namelijk de trek naar buiten en de afnemende rol van de landbouw in het landelijk gebied. Onder de trek naar buiten vallen zowel processen van suburbanisatie als de toenemende belangstelling van recreanten, toeristen, bedrijven en natuurorganisaties voor het platteland. De afnemende rol van de landbouw komt tot uiting in de integratie van de agrarische sector in de wijdere economie en in de afname van de werkgelegenheid in de landbouw en van de politieke macht van de landbouw.

De geschetste veranderingsprocessen manifesteren zich op twee manieren. De eerste uitingsvorm heeft betrekking op de veranderingen in de functies van platteland. Het belang van bepaalde functies van platteland, zoals wonen, recreatie en toerisme, natuur- en landschapsbehoud en natuurontwikkeling, is toegenomen. Ook is de betekenis van de traditionele functies zoals landbouw en bosbouw uitgebreid van louter de productie van voedsel en hout naar het bieden van een décor voor consumptiefuncties, zoals wonen en recreatie. De veranderingen in de functies van platteland worden wel samengevat als de verschuiving van productie-platteland naar consumptie- of post-productie platteland.

De tweede uitingsvorm van de veranderingprocessen op het platteland betreft de toename van het aantal en de diversiteit van de bij plattelandsgebieden betrokken actoren. Voorbeelden hiervan zijn nieuwe bewoners van stedelijke oorsprong, recreanten en toeristen die tijdelijk gebruik maken van het platteland, natuurorganisaties en bij plattelandsbeleid betrokken overheidsinstanties. Elk type actor voelt zich in een bepaalde mate betrokken bij het platteland. Dit maakt dat de plattelandsruimte omstreden is en wordt betwist door een heterogene groep actoren. De toename in het aantal en de diversiteit van de bij het platteland betrokken actoren heeft gevolgen voor de machtsverhoudingen in het landelijk gebied. Waar het platteland vroeger vooral het domein was van boeren en lokale elites, zijn er nu steeds meer mensen bij betrokken geraakt. Deze actoren hebben allemaal hun eigen beelden of representaties van platteland. Sommige actoren zijn, door hun machtspositie, in staat om hun representaties van platteland te laten domineren over andere representaties.

In dit proefschrift is onderzocht in welke mate veranderingen in de functie van en machtsverhoudingen op het Nederlandse platteland hebben plaatsgevonden. Daarnaast zijn representaties van platteland in de Nederlandse samenleving in het algemeen en van bij veranderingsprocessen betrokken actoren in het bijzonder bestudeerd.

De functies van platteland

De functieveranderingen op het Nederlandse platteland zijn onderzocht aan de hand van veranderingen in de oppervlakte ruimtegebruik, op basis van de Bodemstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (hoofdstuk 2). Uit de analyse blijkt dat de landbouw met 78% in 1950 de grootste ruimtegebruiker op het Nederlandse platteland was en dat hierin weinig is veranderd. In 1996 nam de landbouw 75% van het platteland in beslag. De provincie Flevoland, die tussen 1950 en 1996 geleidelijk aan in gebruik is genomen, is in deze analyse buiten beschouwing gelaten. Ondanks de dominante positie van de landbouw in het ruimtegebruik, is de oppervlakte landbouwgrond gedurende de gehele periode toch in lichte mate afgenomen en dat van niet-groene functies, zoals wonen, industrie en diensten, toegenomen. Tot halverwege de jaren 1960 werd de afname van landbouwgrond echter ruimschoots gecompenseerd door de ontginning van 'woeste gronden' ten gunste van de agrarische sector. Het aandeel van de niet-groene functies in het landelijk gebied is tussen 1950 en 1996 toegenomen van 7% naar 12%. De richting van de veranderingen komt overeen met wat er op basis van de 'van productie naar consumptie' theorie werd verwacht, namelijk dat de oppervlakte landbouwgrond is afgenomen en dat andere functies meer ruimte in gebruik zijn gaan nemen. Het proces is echter minder snel en minder ingrijpend geweest dan verwacht.

Op basis van het ruimtegebruik kunnen zowel in 1950 als in 1996 vier soorten platteland worden onderscheiden: *landbouw platteland*, *bos platteland*, *natuur platteland* en *verstedelijkt platteland*. De afgelopen vijf decennia is de hoeveelheid *natuur platteland* afgenomen en is met name het *verstedelijkt platteland* toegenomen. Van een concentratie van specifieke consumptie-functies in bepaalde plattelandsgebieden lijkt geen sprake te zijn. De functieveranderingen die op het Nederlandse platteland hebben plaatsgevonden, hebben niet zo zeer geleid tot het ontstaan van verschillende soorten post-productie platteland – zoals recreatie platteland of woon platteland – maar slechts tot één soort post-productie platteland, namelijk verstedelijkt platteland.

Het eigendom van het platteland

De machtsverhoudingen op het Nederlandse platteland en de veranderingen daarin zijn gemeten aan de hand van het eigendom van de grond (hoofdstuk 3). Het gedeelte van het platteland dat voor de landbouw in gebruik is, is voor ongeveer 70% in eigendom van agrariërs. In de onderzoeksperiode, van 1959 tot 1993, heeft een lichte verschuiving in het eigendom van landbouwgrond plaatsgevonden. Boeren hebben meer landbouwgrond in eigendom gekregen en het eigendom van overige particulieren, waaronder alle particulieren vallen die niet direct bij de agrarische sector betrokken zijn, nam af. De sterke afname van het aantal landbouwbedrijven in de afgelopen vijftig jaar betekent dat het eigendom van landbouwgrond zich heeft geconcentreerd. Ook is de eigendom-pacht verhouding van de landbouwgrond veranderd: in 1950 was 52% van de landbouwgrond in verpachte staat tegenover 29% in 1999. Dit houdt in dat steeds meer eigenaren de grond in eigen exploitatie hebben.

In de eigendomsverhoudingen van bos en natuurgebieden is veel veranderd. In de periode 1939-1942 was 62% hiervan in bezit van particulieren, zoals landgoed-eigenaren, bedrijven en stichtingen die de winsten uit hun bezit voor andere dan

natuurbesche-
gebieden in
sector genoer
tot slechts 12
zowel divers
genomen tot
verweven. Zo
gebieden (ge
moet worden
1996 ongevee
bosbeheer ge
van andere n
eigendom he
gevonden.

Informatie ov
afgeleid uit e
gronden voor
bij landbouw
zowel door he
voor infrastruc
van de overhe
ruwe bouwgre
gevallen verko
via de tussen
recreatie en to
grond. De me
beschermingso

Representaties

Uit de ontwik
gesproken zijn
de beleving va
beleving speel
welke verschill
en of verschill
dragen aan het
gemeten ontwil
de jaren 1990
ruimte als veel
betekent dit da
"words and co
1995, p.29). De
die allemaal sp
beelden of repr
of preconcepti

natuurbeschermingsdoeleinden gebruiken. De overheid had 33% van de natuurgebieden in handen en diverse natuurbeschermingsorganisaties, ook wel de derde sector genoemd, 6%. In vijftig jaar tijd is het particuliere eigendom sterk afgenomen, tot slechts 12% van de oppervlakte bos en natuurgebied in 1996. Het eigendom van zowel diverse overheidsinstanties als van natuur- en landschapsorganisaties is toegenomen tot respectievelijk 62% en 26%. De publieke en derde sector zijn onderling verweven. Zo zijn natuurorganisaties voor de aankoop en het beheer van natuurgebieden (gedeeltelijk) afhankelijk van de financiering van de overheid. Bovendien moet worden opgemerkt dat Staatsbosbeheer onder de categorie overheid valt en in 1996 ongeveer tweederde van het overheidseigendom in bezit had. In 1998 is Staatsbosbeheer geprivatiseerd en sluiten de doelstellingen van deze organisatie aan bij die van andere natuur- en landschapsorganisaties. Door de afname van het particuliere eigendom heeft ook bij bos en natuur een concentratie van het eigendom plaatsgevonden.

Informatie over de eigendomsverhoudingen van de overige functies van platteland is afgeleid uit een tijdelijke registratie door het CBS van overdrachten van agrarische gronden voor een voorgenomen niet-agrarisch gebruik. Bij functieveranderingen waarbij landbouwgrond een andere bestemming krijgt speelt de overheid een grote rol, zowel door het aankopen als door het bestemmen van de grond. Grond die bestemd is voor infrastructuur (inclusief dijken en water) wordt gekocht door en blijft in eigendom van de overheid. Bij de functies wonen en industrie en diensten koopt de overheid de ruwe bouwgrond en maakt deze bouwrijp. Vervolgens wordt de grond in de meeste gevallen verkocht aan bedrijven en toekomstige bewoners – aan deze laatste eventueel via de tussenkomst van projectontwikkelaars. Bij terreinen die bestemd zijn voor recreatie en toerisme heeft de overheid met name invloed via het bestemmen van de grond. De meeste van deze terreinen zijn in handen van particulieren en natuurbeschermingsorganisaties.

Representaties van platteland

Uit de ontwikkelingen in functies en eigendom blijkt dat de veranderingen minder uitgesproken zijn geweest dan op basis van de literatuur werd aangenomen. Het lijkt alsof de beleving van veranderingen sterker is geweest dan de veranderingen zelf. In deze beleving speelt de betekenis van platteland een rol. In dit proefschrift is onderzocht welke verschillende betekenissen of representaties van platteland in Nederland bestaan en of verschillende betekenissen van platteland voor verschillende actoren bij kunnen dragen aan het verklaren van de lacune tussen gepercipieerde en in hoofdstuk 2 en 3 gemeten ontwikkelingen op het platteland (hoofdstuk 4). Sinds de 'cultural turn', die in de jaren 1990 in de sociale geografie heeft plaatsgevonden, wordt de geografische ruimte als veelheid van sociale ruimten opgevat. In het geval van de plattelandsruimte betekent dit dat platteland wordt opgevat als idee waarover wordt gecommuniceerd in "words and concepts understood and used by people in everyday talk" (Halfacree, 1995, p.29). Doordat bij plattelandsgebieden meerdere groepen actoren betrokken zijn, die allemaal specifieke betekenissen toekennen aan platteland, bestaan er verschillende beelden of representaties van platteland. Sociale representaties zijn "cognitive systems of preconceptions, images and values which have their own cultural meaning"

utrecht
merite
versredelijking

(Moscovici, 1982, p.12). Het zijn zowel concrete beelden als abstracte concepten en ze zijn groepsspecifiek. Representaties worden voortgebracht in massa communicatie – bijvoorbeeld televisie, kranten, tijdschriften en kunst – en interpersoonlijke communicatie – bijvoorbeeld contacten met familie of vrienden.

Het ruimtelijk gedrag van mensen wordt gedeeltelijk gebaseerd op de representaties die zij hebben van de geografische ruimte. De kenmerken van die geografische ruimte zelf spelen omgekeerd ook een rol in de representaties van die ruimte. Hierbij is het van belang te letten op degenen die de representaties voortbrengen. Afhankelijk van de machtsbalans tussen de verschillende bij een gebied betrokken actoren domineren sommige representaties in een bepaalde periode over andere. In deze context wordt wel van discourses gesproken. Voor platteland zijn discourses bepaalde vormen van consensus over de betekenis van platteland, op basis van een gemeenschappelijke agenda. Het gaat om de gemeenschappelijke taal, wie deze voortbrengt en met welk doel. Belangrijke discourses zijn de academische discours (de academische visie op de sociale werkelijkheid) en de leken discours (interpretaties en constructies van platteland van leken). Ook worden populaire discourses (de betekenissen van platteland die in de media worden voortgebracht) en professionele discourses (discourses van mensen die beroepsmatig met het platteland bezig zijn) onderscheiden.

Dus toch
forcault

In dit onderzoek staan de sociale representaties van een groep leken in de Nederlandse samenleving (hoofdstuk 5) en een groep actief bij het platteland betrokken 'actoren' (hoofdstuk 6) centraal. Onder de respondenten in de groep leken vallen studenten sociale geografie uit Groningen, Amsterdam en Utrecht, ouders van deze studenten en studenten aan het Hoger Onderwijs voor Ouderen in Groningen en Utrecht. Deze groepen variëren in leeftijd, woongeschiedenis en gender, zodat de invloed van deze sociaal-demografische aspecten op hun representaties van platteland kon worden onderzocht. Ze hebben echter een onderling vergelijkbare sociaal-economische context en opleidingsniveau. Als betrokken 'actoren' zijn de belangrijkste groepen eigenaren en bij functieveranderingen betrokken actoren gekozen, namelijk agrariërs, mensen die in beleidsfuncties en in de beleidsadviserende onderzoekssfeer op het gebied van platteland werkzaam zijn en medewerkers van natuur- en landschapsorganisaties. Daarnaast zijn de representaties van een groep leden van de Nederlandse Bond voor Plattelandsvrouwen onderzocht.

Welk platteland?

De representaties van de verschillende groepen zijn onderzocht door hen een enquête voor te leggen. Hierin zijn de respondenten onder andere gevraagd vier associaties met het begrip platteland te geven. De top 10 van belangrijkste associaties met platteland zijn 'ruimte', 'rust', 'boerderijen', 'koeien', 'boeren', 'natuur', 'groen', en 'landbouw'. Leken voegen hier 'weilanden' en 'dorpen' aan toe. Voor boeren en plattelandsvrouwen zijn 'frisse lucht' en 'vrijheid' belangrijk. Beleidsmedewerkers en natuurorganisaties betrekken 'landschap' en 'recreatie' erbij. Leken noemen met name rust en ruimte als positieve aspecten van platteland. Volgens hen is negatief aan het platteland dat er niks te beleven is door het gebrek aan (culturele) voorzieningen. Boeren ervaren het werken op het platteland als positief, en plattelandvrouwen het leven op het platteland. Beleidsmakers en natuurorganisaties noemen juist recreatie en ontspanning

bij positieve
landbouw op
landsvrouwe
het plattelan
Alle associati
representatie
beelddrager
Deze valt ui
ciaties die g
De visuele b
sociaal-cultu
platteland on
typen ruimte
infrastructuur
neutraal.

Rurale repre

In het algem
5 vooral gev
en sociaal-cu
zijn de repre
Rurale repre
kenmerken l
door de drie
één model.
representatie
sociaal-cultu
representatie
op natuur e
significante
geschiedenis
Hun repres
geschiedenis
representatie
beelddrager
representatie

Rurale repre

Met behulp
representatie
gebleken da
leken, maar
platteland si
gebruik. De
representatie

bij positieve aspecten van platteland. Zij vinden de nadelige invloed van de moderne landbouw op het milieu een negatief aspect van platteland, terwijl boeren en plattelandsvrouwen juist de bemoeienis van beleidsmakers en andere niet-plattelanders met het platteland als negatief ervaren.

Alle associaties met platteland zijn ondergebracht in verschillende dimensies van rurale representaties, namelijk de 'beelddrager', het 'ruimtegebruik' en de 'waardering'. De beelddrager-dimensie hangt samen met de manier waarop representaties zijn gevormd. Deze valt uiteen in drie categorieën. In de functionele beelddrager vallen alle associaties die gerelateerd zijn aan de sociaal-economische activiteiten op het platteland. De visuele beelddrager hangt samen met hoe het er op het platteland uit ziet. Bij de sociaal-culturele beelddrager zijn associaties over de manier van leven op het platteland ondergebracht. De tweede dimensie, het ruimtegebruik, valt uiteen in vijf typen ruimtegebruik, namelijk landbouw, natuur, bebouwde omgeving, recreatie en infrastructuur. De waarderingsdimensie bestaat uit de categorieën positief, negatief en neutraal.

Rurale representaties van leken

In het algemeen zijn de representaties van platteland van de groep leken uit hoofdstuk 5 vooral gevormd langs de visuele beelddrager (45% van de associaties). Functionele en sociaal-culturele aspecten zijn ongeveer even belangrijk. Wat ruimtegebruik betreft zijn de representaties met name gericht op de landbouw (63% van de associaties). Rurale representaties van leken zijn neutraal. De invloed van de sociaal-demografische kenmerken leeftijd, woongeschiedenis en gender op de representaties is onderzocht door de drie kenmerken via een multinomiale logit regressie analyse te integreren in één model. Leeftijd heeft de grootste differentiërende invloed op de rurale representaties van de respondenten. Naarmate een persoon ouder is, is de kans op sociaal-culturele representaties groter dan de kans op functionele of visuele representaties. Ook zijn de rurale representaties van oudere respondenten meer gericht op natuur en positiever. Verschillen in woongeschiedenis veroorzaken eveneens significante verschillen in representaties. Respondenten met een rurale woongeschiedenis hebben meer sociaal-culturele en meer multifunctionele representaties. Hun representaties zijn positiever dan die van stedelingen. Een urbane woongeschiedenis heeft juist meer, met name landbouw-gerelateerde, functionele en visuele representaties rurale representaties tot gevolg. Gender is alleen significant voor de beelddrager dimensie: vrouwen hebben meer visuele en mannen meer sociaal-culturele representaties van platteland.

Rurale representaties van actoren

Met behulp van de multinomiale logit regressie techniek zijn de verschillen in representaties tussen de actoren en de leken onderzocht (hoofdstuk 6). Hieruit is gebleken dat boeren meer sociaal-culturele representaties van platteland hebben dan leken, maar dat dit voortkomt uit hun rurale woongeschiedenis. Ook associëren boeren platteland significant meer met landbouw en minder met andere vormen van ruimtegebruik. De representaties van boeren zijn minder negatief dan die van leken. De rurale representaties van beleidsmakers zijn functioneler dan die van leken. Beleidsmakers

associëren het platteland meer met natuur en recreatie en minder met landbouw dan de leken. Ook zijn ze positiever over het platteland. De representaties van medewerkers van natuur- en landschapsorganisaties komen grotendeels overeen met die van beleidsmakers, behalve dat ze meer gericht zijn op visuele aspecten van platteland. Plattelandsvrouwen hebben juist sociaal-culturele en positieve representaties van platteland. Voor hen zijn natuur en recreatie belangrijker in de representaties dan landbouw.

Waar is platteland?

In de enquête is de respondenten eveneens gevraagd welke gebieden in Nederland volgens hen 'platteland bij uitstek', 'aantrekkelijk platteland' en 'onaantrekkelijk platteland' zijn. Over de locatie van het Nederlandse platteland bestaat grote consensus. Alle respondenten vinden dat het 'platteland bij uitstek' in Noord-Nederland ligt. Met name de provincies Friesland en Groningen vallen hieronder. Ook 'aantrekkelijk platteland' bevindt zich volgens de respondenten vooral in Noord-Nederland (Friesland en Drenthe), maar ook de Achterhoek, Twente, de Veluwe en Zuid-Limburg worden aantrekkelijk genoemd. Over de gebieden die onder 'onaantrekkelijk platteland' vallen zijn de respondenten het minder eens. De leken vinden vooral de nieuwe polders in de provincie Flevoland en het noorden en noordoosten van Groningen onaantrekkelijke plattelandsgebieden. Voor oudere leken ligt 'onaantrekkelijk platteland' meer verspreid over Nederland. Zij noemen ook de Peel en delen van Noord- en Zuid-Holland onaantrekkelijk. Beleidsmakers en medewerkers van natuur- en landschapsorganisaties noemen vooral het Peel-gebied in de provincie Noord-Brabant. De helft van de variantie in de door de respondenten gekozen plattelandsgebieden kan worden verklaard uit de ruimtelijke kenmerken van die gebieden. Met name de grootte van de kavels van agrarische bedrijven speelt een rol.

Rurale representaties en veranderingen op het platteland

Representaties van platteland kunnen op twee manieren bijdragen aan het verklaren van het verschil tussen de gepercipieerde en de gemeten ontwikkelingen op het platteland. In de eerste plaats blijkt uit de manier waarop rurale representaties van platteland zijn opgebouwd dat functionele aspecten slechts een onderdeel van de betekenis van platteland vormen. Visuele en – in mindere mate – sociaal-culturele aspecten van platteland maken eveneens deel uit van die betekenis. Deze aspecten zullen dus ook een rol spelen in de beleving van veranderingen op het platteland. Met het meten van veranderingen in ruimtegebruik is slechts een deel van de veranderingsprocessen op het platteland aan de orde gesteld. Bovendien blijkt uit het belang van visuele aspecten in de rurale representaties dat de visuele gevolgen van die veranderingen in ruimtegebruik waarschijnlijk meer indruk zullen maken dan de gemeten veranderingen in hectares grond. De verandering van een hectare weiland naar bedrijventerrein zal meer impact hebben voor de manier waarop een landschap er uit ziet dan de omzetting van een hectare weiland naar natuurgebied.

In de tweede plaats kan het verschil tussen de gepercipieerde en de gemeten ontwikkelingen mogelijk verklaard worden uit de dominantie van bepaalde representaties van platteland over andere. Het lijkt alsof het maatschappelijk en academisch debat over veranderingen op het platteland gedomineerd wordt door de representaties van

beleidsm
represent
represent
aan ander
eigendom
dominante
Als de or
hetzelfde
Nederland
grond con
concentrer
1998 gepri
betekenen
groter wor
schillen im

beleidsmakers en medewerkers van natuur- en landschapsorganisaties. Deze representaties zijn meer gericht op functionele aspecten van platteland dan de representaties van leken. Bovendien denken beleidsmakers en natuurorganisaties meer aan andere functies van platteland, zoals recreatie en natuur. Hoewel platteland wat eigendom betreft met name boerenland en in mindere mate natuurterrein is, lijken de dominante representaties van platteland vooral uit het beleidsveld voort te komen.

Als de ontwikkelingen in ruimtegebruik en eigendom zich de komende decennia in hetzelfde tempo en dezelfde richting voortzetten, zal rond 2050 ongeveer 70% van het Nederlandse platteland in gebruik zijn voor de landbouw. Het eigendom van deze grond concentreert zich bij agrariërs. Het eigendom van bos en natuurgebieden zal zich concentreren bij natuur- en landschapsorganisaties (helemaal sinds Staatsbosbeheer in 1998 geprivatiseerd en bij deze groep eigenaren kan worden gerekend). Dit zou kunnen betekenen dat de tegenstellingen op het platteland en in het debat over dat platteland, groter worden. De rurale representaties van beleidsmakers en natuurorganisaties verschillen immers van die van boeren.